

צבי מרק

חסידיות והפקרות

תשתיות היסטוריות ואוטוביוגרפיות
לסיפור 'ההפסקה' למ"י ברידיציבסקי

החסידיות תפסה מקום חשוב בעולמו וביצירתו של מייכה יוסף ברידיציבסקי (מ"יב). יחסו לחסידיות התנהל כמעין רומן סוער שבצר רגעי אהבה והעציה ישנו תקופות משבר המעלות ביקורת חריפה וכואבת. עד לשנותיו האחרונות חוזר מ"יב להתעניין ולהגיב בנושא החסידיות כמי שאינו יכול להתנתק מזיכרון אהבת נעורים אף אם הכיכבה¹. אחד מהסיפורים של מ"יב העוסקים בעולם החסידי הוא הסיפור 'ההפסקה' שהתפרסם בשנת תרס"ב². סיפור קצר זה עוסק בעיירה רדומה ומנוונת שכוחות החיים בה דלים ורופסים. הגעגוע של שני רביים חסידיים לביקור מעוררת בעיירה פריץ של חיים. העיירה המנומנמת דרך קבע מתנערת מתדרומה חזקה להתעוררות. ספק דתית ספק קרנבלית-ארוטית, תאותות בה בעוצמה רבה. לאחר צאתם של הרביים דועכת ההתעוררות והעיירה חוזרת לשגרתה³.

פ לחובר ראה בסיפור זה ביטוי לחסו החיובי של מ"יב לחסידיות ובספרו תולדות הספרות העברית הביאו כמעט בשלמותו כדוגמא מובהקת לייחס זה⁴. חוקרים מאוחרים יותר טענו שיהסו של מ"יב לחסידיות עבר תהפוכות קוטביות ואין מקור אחד היכול לייצג נאמנה את ייחסו המורכב והמתנה של מ"יב לחסידיות. עם זאת גם חוקרים אלו ראו בהפסקה ייצוג ליחסו של מ"יב לחסידיות בתקופה בה גברה הערכותו ואהדתו אליה עלפני הציבור⁵. יש שאף ראו בסיפור 'ההפסקה' את 'סיפורו החסידי המובהק של ברידיציבסקי' סיפור הממאר את החסידיות באופן "חם ואוהד" כאשר "גם האירוניה המשוקעת בסיפור היא על-פידרוב רכה, מלטפת וסלחנית"⁶.

בניגוד למגמה זו טוענת נורית גוברין שהסיפור 'ההפסקה' אינו משקף מגמה לחשוף את 'הממאר שבחסידיות' אלא "החסידיות משמשת לרק אמתלה, בחינת קיש-שפיעה, כדי לעורר את היצירים הרדומים"⁷. גוברין טוענת שלא העניין הרחוני-חסידי הוא שעורר את העיירה מתדרומה אלא הקנאה שנוצרה בין שתי קבוצות החסידים, והתחרות הסמויה שהתעוררה בנייה לאיזה מהרביים ירכיב כבוד ויקר. כל בחירתו של מ"יב להביא שני רביים לעיירה ולא אחד לא נועדה אלא "כדי לסלק כל שומץ של רתונות"⁸ מן הארוע.

* תודה לפרופ' דוד אסף שהשתתף עמי והמליץ רב הערך שהביא לידיעת עוררני לכתיבת מאמר זה.

צפון

י

קובץ ספרותי

המערכת:

אבידב ליפסקר

אדיר כהן צביקה שטרנפלד

רבקה גלשטיין

מערכת מייסדת:

ד"ר אליעזר כהן ז"ל, פרופ' חיים שהם ז"ל

אגודת הסופרים העבריים חיפה, תשס"ד

חי בשנים 1808-1882, הוא הרבי הזקן והחשוב הממואר בסיפור. על בנו ר' מרדכי (מוטל) מסופר שביקש שיתפריז לו מלכודים של כבוד כדרך החברה האריסטוקרטית ולא כלבוש החסידי הרגיל. החסידים אמנם תמזו על מנהגו זה אך גדולי החסידים טענו ש"דרכו נסתרת". זה פשר הביטוי "אישנוני נסתו"¹⁶ המובא בסיפור. ר' מוטל נולד בשנת 1847 ונפטר בשנות השלושים לחייו, בשנת 1876. לאחר פטירתו נלקח בנו, ר' מנחם נחום של חסידות טלנה, כנראה שכבר בזמן חגיגות הכרמזורה הוכתר ר' מנחם נחום כרבי של חסידות טלנה. שנה לאחריו מכון החתן ר' מנחם נחום ולאחר החתונה החל לקבל אנשים ולהנהיג את חסידות טלנה והוא כן ארבע-עשרה בלבד. ר' מנחם נחום הוא ה"ינוקא" המתואר בסיפורנו.¹⁷

העירייה טרנובקה — נוסדה ב-1813. שמו של הרב הראשון שכתן בה היה ר' יעקב והוא היה חסיד מתלמידי ר' רפאל ברשד. בשלב מסוים פרץ סכסוך בינו לבין חסידי טלנה בעיר. הוא הודח ותחתיו מונה רב אחר ממקורו ר' דוד מטולנא ושמו ר' צבי הירש¹⁸. פרטי ריאליה אלו שבסיפור אינם רק פרטים טכניים המעניקים מלאות ריאליסטית אלא מדובר בעובדות בעלות משען אישי מבחינתו של מ"ב. הרב צבי הירש שמונה לרב בטרנובקה וכתן בה ברבנות ארבעים ושנים עד פטירתו בשנת תרנ"ד הוא הסבא של מ"ב מצד אביו, והוא הרב ששימש בשנים המתוארות בסיפור "המפקדה" כרב העירייה טרנובקה¹⁹. הסבא אכן היה מחסידי טלנה וכך גם בנו הרב משה אהרן מדובננה, זה האחרון אף דאג לקחת עמו את בנו, מיכה יוסף, לביקור אצל הצדיק מטלנה²⁰. תפקידו של רב העיר ממואר בסיפור בצורה נלעגת.

"בכל ביצה הרי יש חלמון וחלבון; כשקורט דם בזה כשר, בזה טריפה, הכל כתוב בישולחן ערוך"; וכל זה וכיוצא בו יודע הרב דומתא, שבשכר זה הוא מוכר שמרים ונרות לישראל בהקפה"²¹

יעיסקו של הרב הוא בשאלות פשוטות ערך שכל בר-ביידי יכול לקרוא פתרון בשלחן ערוך, אף שכרו אינו מן המוכבדים ואינו אלא הויכוח למוכר שמרים ונרות. תיאור זה של שכר הרב נשען אף הוא על זיכרונות ילדות ממשיים, שכן גם אביו של מ"ב בהיותו רב העירייה דובננה התפרנס מה"חזקה" על מכלית נרות ושמרים²². מ"ב הכיר את סכו וביולדתו היה לו עמו קשר משמעותי. לאחרונה פורסמה עדות מרתקת הנוגעת לחוויית ילדות של מ"ב שהתחשה בשנים בהם שהה אצל סכו בטרנובקה. עדות הקשורה למפגש בין שתי דמויות, הסבא של מ"ב שהוא רב העירייה, והרבי החסידי הינוקא של חסידות טלנה.

את העדות מביא הרב צבי יהודה הכהן קוק בשם אביו הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שהיה בן גילו וחברו לילומדים של מ"ב בעת שלמדו בישיבת וולוז'יני²³. "סיפור לי אבא הרב ז"ל, שהוא שאל את ברוציצ'סקי: מה אותך? הוא הסביר לי, שהוא גול בסביבה חסידיה. היו כמה אנשים גדולים בחסידות, אך לפעמים

הממל הארטי-חושני של החסיסה המתרחשת בעירייה מחזק לכאורה טענה זו. גם אותם אירועים, שבאופן טבעי היינו מנפים שילוו בהתעוררות רחבתה כגון סעודה שלישית, ניגון וריקוד, אינם מתוארים כמצבי התעלות רוחניים אלא כאירועים שיש בהם התגלות יצר המין ותמרת האשה. בסיפור אף נרמז שהדברים לא נעצרו בתאוות הלב אלא הגיעו אף למעשים שיש בהם תפקוד מיניתי⁹. הקריאת "תפקד הפקד", הריקוד הפרוע, הצחת אש התאוות, כל אלו טוענת גוברין, מחזקים את האופי הקרוב-ארטי של ההתעוררות, ודוחים את האפשרות לראות בה התעוררות דתית הקשורה לעולמה הרוחני של החסידות¹⁰.

עיון נוסף בסיפור וברקעו ההיסטורי האוטוביוגרפי מעלה ממצאים מעניינים שיש בהם כריי להבהיר טוב יותר את מקומה של החסידות בסיפור ההפסקה, ומתוך כך לתרום לרובנה נוספת בסוגיית יחסו של מ"ב לחסידות.

הרקע הריאלי והמסקנים האוטוביוגרפיים

ני גוברין כותבת שהתיאור של העירייה "אינו תיאור ריאליסטי, אלא דמיניו"¹¹. בדיוקת שמות, מקומות, תאריכים ופרטי ריאליה נוספים בסיפור מלמדת שבד המרכיבים הדמויניים הרי ניתן לראות שהסיפור נטוע היטב בתוך ההיסטוריה החסידיה הממשית.

"כל אנשי טרנובנה הם כאמור, חסידי טלנה, מפני שקורבים הם לאתה עיר ומפיו שכר הדבר אצלם. הרבי הזקן היה חשוב מאוד. בנו היה מין 'אישנוני נסתו', שמת קודם זמנו ובינו, הינוקא, ישב על כסאו בטרם עור הגיע לשנותיו... באמרי שכל אנשי טרנובנה היו חסידי טלנה, אני מפליג בדבר. בעיר היו עוד שמונה אנשים וחצי שהם נמנו לחסידי מקורב... ומקורב היא עיר רחוקה מאוד מטלנה"¹².

טורנובנה היא עירייה ממשית באוקראינה ששמה המדויק הוא טרנובקה והיא אכן סמוכה לעיר טלנה. אנו יודעים שהעירייה טרנובקה נשלטה בידי רמה על ידי חסידי טלנה אף שהיו בה קבוצות חסידים מחסידיות אחרות¹³. גם החסידות השניה המתוארת בסיפור, חסידות מקורב, הייתה חסידות ממשית ובראשה עמד ר' נחום ממקורב (1801-1850). ר' נחום היה אחיו של מייסד חסידות טלנה, ר' דוד (דוידל) מטלנה (1808-1882)¹⁴. שניהם מחסידות צ'רנוביל המפוארת שנהגה כבוד אצילים בראשה. חסיפור ממקום בפרק זמן מסוים שגם אותו ניתן לזהות ולאחר.

השלישי; כטורנובנה נקרא אלכסנדר סתם"¹⁵. חסיפור המעשה" שלי, היה באמצע ימי מלכות אלכסנדר הקיסר אלכסנדר השלישי שלט בשנים 1881-1894, שנים שבהן התחוללו הפרקים הבאים בתולדות שלשלת טלנה. ר' דוד מטלנה, הראשון לבית טלנה ומייסד השלשלת

קוחלתו, וזאת לעומת הרביי"ם החסידיים שרק המחשבה על קרבנתם יוצרת התעוררות והתורמומות רות. אמנם אין להגויים בחשיבותו של האידועי החדיפעמי המתואר ואין לראות בו את החוויה המכוננת שיצרה מהפכה בעולמו של מיי"ב, אך מאידך אי אפשר להתעלם מכך שלאחר שנים ארוכות בוחר מיי"ב להביא חווית ילדות זו כדוגמא מכארת לשינוי הגדול שחל בעולמו מהתקופה שהי' קוק הכיר כבחור ישיבה וכמפכ"ל תורני ועד לתקופה בה נתן "גט כרייתות לכל היידישקייטי".

מיי"ב בחר לעצב את ההתחרשות הספורוית לא על רקע עיירה דמיונית אלא על רקע עיירה קונקרטיית המוכרת לו היטב. הוא מקפיד לתת נחוני אמת הן ביחס למערכת הרביי"ם החסידיים והן ביחס לתזאור הרב ומקומו בקהילה, ושומר על דיוק בפרטי המון והמקום. הספור נוצר אפוא בתוך מעטפת של עולם חסידי ממשי ומוכר, המאוכלס בדרמויות רקע שלפחות לחלקן זיקה משפחתית למיי"ב והסו של מיי"ב אליהם טעון מבוזנה רגשית.

הסדרות – תפקודות

חשיפת המעטפת הרגאלית והתורשים האוטוביוגרפיים לספור מעלה את הצורך והעניין לברר מחדש האם גם לעלילה עצמה יש גרעין בהיסטוריה החסידית. במזנו גרעין היסטורי אין כוונתי לאידועי היסטורי מסוים שעומד בקוץ היספור אלא לשאלה העקרונית יותר, ואם לדינמיקה המלכית מהתעוררות דתית חסידית להפקרות חברתית ומינית ישנו עניון ממשי בעולם החסידות הן במישור האוריעים ההיסטוריים והן במישור הרעיוני וההגותי. או שמא במישור העלילה היספור מתנתק לחלוטין מהחוויה החסידית שבה הוא נטוע, והחסידות וביקור הרביי"ם הם אך ורק אמהלה טכנית להתעוררות הקנאה, והקנאה, ללא שום קשר מהותי לעולמה הרוחני של החסידות. היא שמעוררת את טורנובה הדרומה לתגובה קרבנית של שירת, שתייה וריקוד²⁷.

אקדים ואטען, ההתעוררות הדרמטית של העיירה נובעת מאופייה המיוחד של התנועה החסידית ששנים מרביתה מגיעים לטורנובה. אכן קנאת רביי"ם תרבה התעוררות, אך ההתעוררות היא התעוררות רוחנית-חסידית. כאשר הרביי"ם מגיעים לעיירה הקנאה מאבדת את תוקפה ולא מוכרת עוד. שני הרביי"ם מתמזגים בסיפור לדמות אחת והחלוקה בין הפלגים השונים של החסידות נמוגה. העיירה מתלהבת מהרבי החסידי מדרשוותי וניגוניו בלי חלוקה כלשהי לקבוצות או לחסידות שונות. התזאור של גלישת ההתעוררות הרוחנית להתקרות נשען על קשרים מהותיים. הן ברובד הרעיוני והן ברובד ההיסטורי, בין הליכי רוח חסידיים לבין נטייה להתקרות ולנהלה"ג דת. גם הנימה הארטיסטית המלווה את ההתעוררות איננה בדין ספרותי פרוצ אלא יש לה רקע רחב של טענות ועדויות על החסידות שהופצו על ידי מתנגדיה כבר מהימים הראשונים של המאבק בחסידות.

נפטר הרבי ולא נשאר ממשפחתו אדם מבוזר למלא את מקומו בהדרכה רוחנית לציבור, אלא נער צעיר או ילד. אך מיסודות החסידות הוא הדרכות הארשיות ברבי, והנה לחסידות יש קצת שייכות עם הקבלה והזוהר. ושם מסופר על רב המנוג, שאולי הוא אותו רב המנוג שמוזכר בגמרא, וכשהוא נסתלק, השאיר בן צעיר בעל כשרון וקדשה, שקראו לו ינוקא. אז גם בחסידות, כאשר נסתלק לו הרבי ונשאר לו בן צעיר, הכתירו אותו רכבי וכינו אותו ינוקא. כך היה המצב בסביבה של ברדיצ'בסקי.

לעומת הרבי, תלמיד חכם לא היה חשוב, וגם הרב לא מפס מקום, הוא היה מוען פקיד ששואלים אותו הלכות בשר וחלב, כשר וטרוף. הרבי היה בעל ערך וגם כשהוא היה ינוקא היתה לו קדושה של רבי, וכל תלמיד חכם, ואפילו הרב בעצמו, היה מרגיש בפנים, שפל ומישפל בנפשיותו לעומת הקדושה של הינוקא.

ברדיצ'בסקי סיפר שנתיים שלוש בבית סבו, שהיה יהודי תלמיד חכם, שתפס מקום כמו רב. כל היום שקד בתורה, ואנשים היו באים לשאול אותו שאלות דרין תורה. הוא היה מקושר לרבי. התלמיד חכם הגדול היה נכנע, שפל ומישפל, ודבק בשמים, הוא היה מרגיש יום אחד הוא אמר לנכדו: מיכה יוסל"ה צריך לנסוע לרבי. דרכות חסידית בנינוקא. יום אחד הוא אמר לנכדו: מיכה יוסל"ה צריך לנסוע לרבי. כמוכן, זאת לא הייתה פעם ראשונה. לא הרחק, מביית הרבי היה בית גדול עם גבאים שמשים ושומרי הסף, והרבי"ה יושב לו על כסא מלכותו, מקבל פתיקים ומקבל פדיונות, אדם פיקח מחונן ומסדר, שידע היטב את כללי המשחק. הוא כבוד התורה תנו לשלמה הרב²⁴ להכנס קודם. הוא קבל פקודה וניגש. עוד מעט יוכה לגשת אל הינוקא. עוד מעט התלמיד חכם הזה יוכה לפגוע באצבעותיו של הינוקא²⁵, ולקבל ברכה. הוא נכנס מעבר למחיצות היציע וניגש אל הינוקא. הרבי, שכבר הכירו מקודם ברכו לשלום: שלום עלליכם, שלמה וואס מאכטס דא, מה אתה עושה? לאחר מכן, אותו נער כשרוני, שאל את רבי התלמיד חכם הזקן: ביטש אפס פרום, האם אתה ירא שמים. הוא בתן אותו אם יש לו ריאת שמים כהוגן: כל זה בנוכחות הנכד מיכה יוסל"ה. בסביבה הזאת לא הייתה יידישקייט אחת. כך היתה דמות היהדות: קשר של דרכות והשפעה עם הנער הזה, הרבי"ה ברדיצ'בסקי סיפר, שזה מה שגורם לו, אחרי שנים אחדות כאשר התבגר ועבר על דעתו, להתרחק מהיהדות. אם זאת היידישקייט – ואחרת לא ידע – שנער צעיר כשרוני יכול להעיד לשאול זקן תלמיד חכם גדול, מה מצב ריאת השמים שלו, – אם זו יידישקייט – אז יש לתת גט כרייתות לכל היידישקייט הזאת.²⁶

תאור תפקודו השולי של הרב ועליונותו בשיתותם של מיי"ב והרב קוק מקביל לתזאור הרב בטורנובה בסיפור. הן בשיתות והן בסיפור מתואר הרב כמנותק מכל השפעה רוחנית על

ההתעוררות הדתית, שנעטנה בדריכות ארטיטית ובכוננות להקרב עצמית, באה ליד ביטוי בשמחה שהיא שמחה האדם ושמתח האלהים גם יחד. והרבי מסיים את דבריו בקריאה ישירה, בלשון של חובה והתפעלות, כלפי האל – "יה ריכשן עלמא".

אין פלא שהציבור – ששומע בדריכות ובקשב³³ את דברי הרבי הנאמרים בדבקות ובטעמיות³⁴ – מושפע עמוקות מהדברים. המסיפה שבאה לאחר דברי הרבי נושאת אופי חסודי מובהק ויש בה הענות לדרשה. "ודכל שמה ומתפעל, איש איש יורד להחיות נפשו ומיעלה משם כל הניצוצות של חיות³⁵, התפרצות השמחה מתוארת על-פי מודלים נפשיים חסודיים וכשפת המושגים החסודית. משולב כאן עניין העלאת ניצוצות עם עניין חשיפת החיות שניהם ערכים אופייניים וכולטים בעבודת ה' החסודית³⁶.

אף הקריאה להקרב מוצאת הוד בליבות החסידים, כאשר התקדמה הופכת לכוננות האסידים להפקיר את עצמם. בשלב זה ההפקרות היא עדיין אופיית מתבטאת אך עדיין לא ממומשת:

לו היתה בתקולו של הרבי נשמעת עתה לאמור: צאו ממציתכסו כי אז הפקירו כולם, כיושבי וכעומדים, את "היש" שבהם, או גם ניצתה בהם אש התאה, אשר נמקה בעפר הדורות, התהללו, התלבו והשתוככו...³⁷

ההפקרה האקסטטית (צאו ממציתכסו) מתוארת כשני אופניה גם יחד, הפקרה במשמעות הדתית-חסודית של הפקרת הגוף וה"יש" ויצאה אקסטטית של הנשמה על-מנת לביא במגע עם השכינה, ויחד עמה (או גם) הפקרות במובן של פריצת גדרות האפקרה והצתת אש התאוה עד כדי התהוללות. נזכיר שלהתעוררות הדתית גופה היה גיון של התעוררות ארטיטית שביין כלה וחתן³⁸.

כמוצאי שבת כאשר נמוגה קדושת השבת ו"הקודש כאשר הוא קודש הולך", עלים החול הולך ותופס מקום אם החזרה לחול איננה חזרה לשגרה אלא "החול לובש איצטלא וחדוותא" והאופייה של ההפקרות מתהוללת מתחילה להתמשש בשבירת הגבולות בשתייה, בתאוה ואף בתחום הממון והרכוש. השותים "מריקין עתה את הכסות יותר מן השיעור", התאוה מתעוררת ו"חסיד אחד נכנס לכיתהמבשלת, רואה את העסקנות והומד כלכו... אנשים אחדים כבר אינם שבים לבתיהם" ואף שלחת יד ברכוש האחר נתמסת כמתלה "איש איש נותן את ידו בצלחת רעהו לשם צחוק".

אך חשוב לשים לב שגם בשלב זה, אחרי שהתעוררות הגיעה לכדי הפקרות, עדיין השמחה שואבת את כוחה מההתעוררות הדתית "איש יהודי אחד החל לקרוא: רבותי, מדוע אין אנו שמחים? – שכינתא בתעוררתא!" ודבריו מעוררים פרץ של שמחה וריקוד.

בשלב הבא של ההתעוררות, הממד האקסטטית-מטעם, הריקוד שנפתח באווירה קלילה ולא מחייבת מתפתח לריקוד סוחף "בהשתעברות הגוף" ומגיע לאקסטזה פראת ואף מברילה:

תיאור המצית של התפעה ההיסטורית של רביים חסודיים המגיעים לעירייה ומלחיהבים את לב חסודיה עד אשר הנהלהכרות הופכת להילולה של שתייה ושמתח מצוי מצ"ב עצמו במאמרו "לקורות החסודות", מאמר שכתב כתיאור היסטורי ביקורתי של החסודות:

"הימים האלו היו ימים טובים לחסודים, כי כל ימיהם היו כתגים ויומי דפגוא וטובי לב משתה המיד. "היהודים הטובים"²⁸ אשר נסעו אז מציר לעיר הלהבו את לב אזינו, עד כי כל אחד היה מוכן ומזומן להפקיר נפשו ומאודו למען רבו; כל עיר ועיר אשר הצדיק בא שמה הייתה מלאה צולה ורינה, חדרה וריצה, וכל יושביה שמחים... לא המרד היה אז העיקר אלא המעשה; ומה הוא המעשה? לנסיע לצדדיקים, לרקד, לשמות ולשמחת"²⁹

בתיאור המצית זה מצויים כבר המרכיבים ההיסטוריים הגרעיניים שיפחתו, וירחבו ויקבלו לכול ספרותי כסיפור ההפקרה. ביקורי הרביים בעיריות כמוקד להתעוררות שמחה והתלהבות, מוטיב ההפקרות שיסודו בהפקרות של קודש ובכוננות של "כל אחד... להפקיר נפשו ומאודו למען רבו", והתלהבות הדתית הוהפכת למשתה של שתייה, שמחה וריקודים.

הפקר, תפקר'

נשוב לתיאור טורנובה המתהוללת. השמחה גואה, ואנשים חשים ש"השכינה שורה"³⁰. אך אט אט מתחילה ההסיסה להרוג מעבר ל"שמחה של מצווה" ומתוסף לה גורו בולט של הפקרות. תפיסו 'הפקר' נשמע חוזר ומהדהד שמונה פעמים בשתי העמודות האחרונות של הסיפור. לעיתים הקריאה 'הפקר' נשמעת מפי אנשי טורנובה עצמם ולעיתים היא נשמעת מפי המספר המתאר את המתרחש בעיריה.

המושג הפקרות עולה לראשונה בעת סעודה שלישית. התלריך מתחיל בעקבות 'התורה' שהרביים אומרים. תורה זו נאמרת לכאורה באופן מוגומגם ולא ברור, אך מגמת הדברים ומשמעותם ברורים³¹.

"האמת, האמת, האמת היא... פותח רבי אחד, "ישראל הוא בחינת כלה, כלה...". תלבוכה המה בחינת קרבנות, קרבנות, קרבנות...". התעוררות דלעילא ולתאט הוא חדות, חדות, חדות... – "יה ריכשן עלמא, דלמא עלמא"³²

אם נחבר יחדיו את דברי הרבי ונשלים את הפערים נקבל את הפרפרות הבאה:

האמת היא שישראל הם בחינת כלה (והקפ"ה בחינת חתן). האדם נדרש באהבתו להקריב את עצמו למען האלוהים, ולכן הוא הקורבן העולה לפני ה'. התעוררות העלמות העליונים והתעוררות האדם מתגלים בשמחה ובחדות – תוי ריבון העולמים.

דברי הרבי מטענים את מערכת היחסים בין האל והאדם בורבד ארושי כחסי חתן וכלה. הם קוראים לאדם למסירות נפש ולכוננות להקדיש ולהקריב את ליבו לאלוהים.

בשלב הבא 'ביטול' היש'י חורג מגבולותיו של האדם ומקיף אף את המציאות המוחשית שסביבו "הכלים אובדים את ערכם המוחשי, קירות החדרים לא יחצו עוד והתקרה לא תבדיל⁴⁵".

תיאור ההסתתרות האקסטטיבית כאשר החסידים פוצחים בשירה (קול יגביה מקל), עוברי לריקודים (הרגלם מדלגות) ותוך כדי כך משמיעים קולות לא מובנים כאשר את התרחשות מילות ברקע הקריאות 'הפקרן' הפקרו, גם תיאור זה, על מרכיביו השונים, משתלב היטב בתיאורי ההתלהבות האקסטטיבית החסידית שאנו מוצאים במקורות שונים.

תיאור רחב המציג את אופיו האקסטטי של הריקוד החסידי ניתן למצוא אצל מיי"ב עצמו במסגרת הידועה 'ריקודיך'⁴⁶. את התופעה של השמעת קולות לא מובנים במהלך ההסתתרות האקסטטיבית ראינו לעיל בתיאור התפילה האקסטטיבית של הבעש"ט שבמהלכה הוא משמיע 'בקולו' קולות כישור שחוט', קולות שאין להם מובן ופשוט. בשורשים החסידיים לעניין ההפקרות אעסק בהרחבה בהמשך, אך קודם לכן אשלים את טענתי שהרובד הרחוק החסידי מלווה את כל שלבי ההתעוררות בטרגובקה ולאורך כל הסיפור השמחה וההתעוררות ניוזנים מהרביים החסידיים ומהתסיסה הרחבת החסידי שחם מביאים אתם.

שכחי ההפקרות

קריאות ההפקר הנשמעות בחללה של היעירה לאורך בקור הרביים, וגילוי ההפקרות המעשיים הנבונים ככלולים לביקור מובלים אותנו לדיון בסוגיה המרתקת של הזיקה בין חסידות והפקרות. בירור מקיף של סוגיה זו דורש מחקר רחב הקף שאין מקומו כאן ואנו מקווה לעסוק בו במקום אחר. כאן אסתפק בהעלאת שרטוטים ראשוניים של הסוגיה כאשר הדגש הוא על מקורות ומחקרים שיתכן שעמדו לנגד עיניו של מיי"ב כאשר כתב את סיפור 'ההפקרה'.

ככמה מבהי'המדרשות החסידיים החשובים והבולטים נשמעו קולות בשבח מידת ההפקר. מידת ההפקרות נתפסה כמרכיב בעבודה הרוחנית, האדם בעל המעלה נקרא לזיות נכונת להפקיר גופו ונפשו למען בוראו. שבחי ההפקרות לא התייחסו להפקרות שמתוך הוללות, וודאי לא להפקרות הכרוכה בפריצות בתחום הארטי אך יחד עם זאת ניתן להבחין שלשכחי ההפקרות מלווה גוון אנרכיסטי הקורא לאדם להשתחרר מעול המוסכמות הן בתחומי החברה והמשפחה והן ביחס האדם לגופו ולחיייו.

על מאמר המדעי, אין התורה מתקיימת אלא במי שמשים את עצמו והפקרן כמדבר (מדרש אגדה, חקת, כא, יט), שמעתי שהרה"ק רבי שמחה בונים זצ"ל מפרשיסחא אמר, אודה אני מאד את המופקר. אולם בתנאי, שיפקיר רק את עצמו אצל ר' צדוק הכהן מלובלין מובהב:⁴⁷

וחם מרקרים, בתחילה רק בצחוק, ואחר-כך בהתלהבות, בהתעוררות, בהשתעבדות הגוף... ומתחילים לקפוץ באיזה כוח מבהיל באמצע היעגול. כולם יתנועעו, ידלגו כמו ריזות; היענים בולטות והפה מתעקם ונחל ממנו ריר. אחד יקריע את כותנתו ויגלה חוזה. הפקר, הפקר! עמר ישראל מרקד³⁹

בהינתן פרטי תיאור זה, שנראה כמביא ראשון כמפליג מרדק רב ממתחזות החסידות, מגלה שהסופר משתמש כאן בחומרים חסידיים מובהקים.

התיאור המבטל של היענים הבולטות והפנים המעוותות מקביל לא כמעט לתיאורי הבעש"ט, מייסד החסידות, בעת שהיה נתון בתפילה אקסטטיבית. שמעתי ממוה"ר פאלק החסיד המפורסם דקי"ק טיישישילנק, ששמע מר" אברהם אבי"ד דקי"ק דובאסאר... בשיע ובשמחה יעשרה של קול רם נמרעד הבעש"ט רעדו גדולה, והיה רועד והולך... ובא החסיד רבי ואלף קוצעס והציץ בפניו והנה בערות כלפידים ועיניו בולטות והיו פתוחות ועומדים כלי הנרעה כמו גוסס חיי"40 וככה והיה מניח ראשו לאחוריו על התנבה ונחה וצעק ואח"כ התחיל להפתל... והתחיל לעשות תנועות נוראות ששחה לאחוריו עד שבא ראשו סמוך לכרכיו ויראו העולם שלא לארץ והיו רוצים לאחור ולסעוד אותו והיו רוצים ורחיעו לר' זאב קוצעס ו"ל ובא והביט בפניו ורמו שלא יגעו בו והיו עיניו בולטות ובקולו היה עושה תנועות כשור שחוט והיה כך לערך שני שעות⁴¹

היעינים הבולטות, התנועות והקולות המבהילים כשפורי שור שחוט, מציירים מצב אקסטטי מובהק המלווה כסממנים גופניים חיצוניים המעוררים יראה ופחד⁴². גם האקט ההתנבה של קריעת הכתובת והשיפת החזה יש לו שורשים ותקדימים בעולם החסידי. מסופר שבציצומה של 'החתונה הגדולה באסטלה' חתונה חסידי מרובת משתתפים ומרובת רבנים קם ר' לייזר בער, תלמידו של ר' שמחה בונים מפשיסחה, למחות על הסינות שהיושיעו בדבר עזות שמאפיינת אותו ואת רבו. לאחר שתילופי הדברים מחריפים 'קריע ר' לייזר את בגדיו ופרס את כותנתו כנגד לבו, וקרא בקול: הכיטו וראו לתוך הלך הזה – אם יש כאן קורטוב של עזות⁴³.

שלב השיא בהתעוררות האקסטטיבית מלווה גם הוא בקריאות "הפקרן" ההולכות ומצטמצמות:

קול יגביה מקול. פה לפה ימלל דברים בלתי מובנים, הלכות ריעשים, הרגלים מדלגות, הגופים מתפזרים. הפקרן! הפקרן! פושט את בגדיו העליונים ומרקר. הנשמה פתחה את לועה⁴⁴

גם כאן, למרות הדגש המתעצם על ההפקרות המאפיינת את האקסטיות, הרי במקביל נשמר גם אופייה הדתי-רוחני. גם עתה חלק מהקריאות הנשמעות מונפנות כלפי מעלה, אל האלהים (עמר ישראל), והאקסטיות אינה מתוארת כהתעוררות תאוות הגוף אלא כהתפצרות הנשמה שדווקא מתעוררת מהגוף המתפקד אשר נושר מעליה כנגד הנפש.

כמה עדיויות חשובות על מנהגי הפקודות אלו מצויות בכתיב המתנגדים והמשיכילים וחלקן התפרסם כחלק מהתעמולה האנטי־חסידית. אמנם קשה לראות במקורות אלו עדיויות אובייקטיביות ואמינות אך יש לזכור שתאורים אלו, ביז אם נכונים הם כן אין לא, קנוי שבימה בלב רבים והיו גורם חשוב בעיצוב תדמיתה של החסידות.

שלמה מימון מספר באוטוביוגרפיה שלו על התנועה החסידית החדשה, ועל התקופה שנעדרתו בה נטה אחריה וכדק את אורתותיה. אחת מהסיבות שהובילו אותו לשלול את דרכה של החסידות הייתה האופי הפרוע והאנוכיסטי שמצא בה.

רעה הייתה כל הכת הזאת בעיני במדה מרובה בכלל מנהגה הציני ודרך עליצותה הפרועה⁵⁸

מעיהם הפורעים של אחדים מחבריה גילו את מקומות־התרפה המרובים ונתנו נשק בירי מתנגדיה להלחם בה. אחדים ממנה היו מתנהגים כציניקנים גמורים, פרעו את חוקי הנמוס, היו מתרצצים ברחובות ערומים, עושים צרכיהם בפני אחרים וכיוצא בזה.⁵⁹

שלמה מימון מוצא בהתנהגות הפרועה חלק ממנהגה ודרכה של החסידות ורואה בהתנהגות האנוכיסטיה של אחדים ממנה לא בעיה אישית של אותם חסידים אלא חשיפה מחותרת של נקודות החורפה בדרך החסידית. דברים אלו משקפים, כמו שנדגים בהמשך, עמדה רווחת ביחס לחסידות, עמדה שזיכרונותיו של מימון ודאי תרמו להפצתה בקרב משיכילים רבים. ראוי לציין בהקשר זה שמי"ב דאג לנכון להזכיר מספר פעמים את העובדה שהוא קרא את האוטוביוגרפיה של שלמה מימון, וכן שהאוטוביוגרפיה הייתה בין הספרים הרגשונים שקרא בגרמנית בשנות לימודיו בברסלאו.⁶⁰

גם מקרב מתנגדי החסידות ביהדות המערבית נשמעו קולות רמים ובוטאים שהאשים את החסידים בהפרקות מיני ער כד כד עיון אשת איש, האשמות אלו אף הופצו בקונטרסים במסגרת התעמולה האנטי־חסידית.⁶¹

מקור חשוב בעניין זה הוא הטקסט המכונה 'הערות ליד מלמד מברודי' על ספר הטורים⁶² שיוחס לחסידים. הערות אלו חושפות עולם דתי בעל גוון אנרכיסטי מובהק המקנה לאוטוריטה תפקיד מרכזי בחיים הדתיים. בין הנהגות ש"י לייב מלמד מוציין לקוראיו אנו מוצאים הנחה לשכב במיטה אחת עם זונה או עם אשת איש מתוך שאיפה לעמוד בניסיון ולא לעשות מעשה. המלצה נוספת היא להגיע בעת התפילה להצאת זרע ממשיה. הנוהג אף משתבח בניסיונו האישי בתחומים אלו, ניסיון שהעלה אותו למדרגה גבוהה.⁶³

הדעה הרווחת היום במחקר גורסת שאם אכן היה קיים יהודי בשם לייב מלמד מברודי אין ספק שהוא לא הייתה שייך לתנועה החסידית אלא היה משרידי הפרנקיסטים. סבירה אף יותר האפשרות ש"י לייב מלמד הוא דמות פיקטיבית שלא הייתה ולא נבראה וכל סיפור ההנהגה הוא זיוף שנועשה על ידי משיכילים במטרה להבאיש ייחם של חסידים.⁶⁴ אך קביעות מאותרות אלו של המחקר אין בהן כדי לשנות את העובדה שטקסט זה פורסם

נאמר 'בכל מאריך היינו להיות מופקר לגמרי. והו עול מלכות שמים... וכל אחד צריך גסבין לומר פרישה א גסבין שתחלת קבלתו בכל יום עול מלכות שמיים צריך להיות בעיני זה גם להיות מופקר אם יהי' רצון השם יתברך כך'⁴⁸

מהקשרי הדברים עולה שהמנוח הפקר משמש כאן להנחתה מכוונת של כל חובות דרדראיך שאדם מן הישוב רואה את עצמו מחויב אליהן, כולל החובה של אדם לדאוג לגופו ולחיו. מקורות חסידים אלו מלמדים שהלכדי רוח מסוימים בחסידות יכלו לשמש קרקע פורייה להתפתחותם של מגמות בעלות גוון אנוכיסטי המאפשרות לטיפוס 'המופוקר' ולהתנהגות מתריסה ופרוקה עול לצמח בתוכם.

ניתוח פנומנולוגי ולשוני מרתק של הזיקה המהותית בין 'חסידות' לבין 'הפקודות' נמצא כבר באחד מספרי הפולמוס הראשונים כנגד החסידות, בספר ראש הגבעה לחרב פנתס ב'ר יהודה מפלאצק. ר' פנתס, שהיה מתלמידי הגר"א וממנהגי החסידות⁴⁹, מזהיר את קוראיו מפני הסכנה הכרוכה במידת החסידות, שכן דווקא במידה זו גברה יד השקר ורבים נפלם במצודה הרעה והזרדרו מחסידות להפקדות, שכן, טוען חרב פנתס, ישנה זיקה עמוקה בין מידת החסידות וההפקדות החיובית לבין מידת הפקודות השלילית ולעיתים חוט השערה מפרדי בנייהן.⁵⁰

עניין ההפקדות לא נעצר בכיוריים עיוניים תיאוריים ואנו מוצאים לאורך ההיסטוריה חסידית, יחידים וקבוצות, בדרות שונים שחו של פריקת עול הנמוס והסדר החברתי דבק בהם. אורחותיהם של אלו נתפסו כהתרסה מכוונת כנגד החברה וערכיה. דרכם של ר' אברהם מקאלסק וחסידיו 'להתלוצץ מהלומדים ולכותם כו' וגם להתחפר בראש למטה רוגל למעלה (קוליעיין זיך) כ' ברחובות קאלסק'⁵¹ הם דוגמה לקיום קבוצה כזאת כבר בראשית החסידות. 'דרך ההפקר' של חסיד ר' שמחה בונים מפשיסחה היא דוגמה טובה לכך בדרות מאתרים יוחר⁵². עדייות וביקורות על תופעה זו נשמעות לא רק מפ' מחנדים ומשיכילים אלא גם מפ' מקורות חסידיים מובהקים.⁵³

בסיפור ההפקדה משולבים כמה ממנהגי ההפקדות שמצאנו בחסידות. על חסיד פשיסחה מספר 'אז אשכולי שילכוש קרעים בלאים היו האברכים מסתובבים, רוקדים וקופצים ומתגריים בכל אדם חדש, מותחים אותו על השולחן ומרכיבים בו, וקונסים אותו בלוגי יישיש⁵⁴. תיאור זה מזכיר את סיפורו של שלמה מימון על הרבי החסיד שזומע את החסידים מברכים את חכרם על הולדת בתו, ואומר 'בת ... דינו להלקאה' והחסידים אכן 'השכיבוהו על גבי המפתח והלקוהו... הכל (חוץ מן הקרבן עצמו) באו על־ידי כך לדי בייחות הדעת; אחר הזכרים הרבי, שהגיעה שעת התפילה, כדברים אלו: 'עמה אחים, עבדו את האלהים בשמחה'⁵⁵.

'הנהגה זו, ואווירת השמחה וההוללות הנלוות לה, מצאה את דרכה אל סיפורנו כאשר 'את גדי הפסל כופתים ברצועה לשם תענוג... צחוק פרוע, פריע... והשתיה' לא חדלה⁵⁶. מתברר אפוא שגם בתיאורי השמחה הפרועה שאוחזת בטורנובה משולבים חומרים חסידיים ואירועים הידועים כמאפיינים את 'עליצותה הפרועה'⁵⁷ של החסידות.

אנו יודעים שבמקומות מסוימות מ"ב הודה ואימץ בחום מרכיבים חשובים מתוך המשפחה זו על החסידות. מ"ב אף פיתח גישה זו לטענה בדבר מקומה החיובי והמקדריה החשוב של החסידות בהתעוררות הלאומית היהודית בת הזמן. החסידות, על פי השקפה זו, הצליחה להיער ישני-עפר שבוחרת הקיום שבהם הלכו ופחתו, התעוררות זו לא נצצרה בגבולות הדת והתבוננות אלא יצרה התעוררות כוללת של כוחות החיים היהודיים, ובכך פתחה החסידות בתהליכים שהובילו למהפך בחיים היהודיים, מהפך החורג הרבה מעבר לתחומה הצר של הזרחה ולמגמתה הרחבתה של החסידות. חוסר היכולת של החסידות לכלול את ההתעוררות בתוך גבולותיה וערכיה הוא שאפשר להתעוררות זו להפוך לפריץ של ברכה וחיים ולניצנים הראשונים של ההתחיה הלאומית.

"אבותינו בעלי ה'דעות' היבשה, היו מתחילים ימי התקופה החדשה בתולדתנו ואחרונה, בקרמנחם וקרן השכלתנו, ואנחנו בעלי ה'לב' מתחילים את מערך התחיה הנפשית שלנו וחורחה מימי העניק הנפשי, ה'ריב'ש' ו'י' ישראל בעל שם (טוב), שהיה ברוחו הגדול לאור ישראל..."

התנועה החסידית היא בעינינו התגלות כח רב ונשגב שפעל בעמקי נפשנו הלאומית והפית רוח חיים בעצמותנו היבשות⁶⁹.

מ"ב רואה בתנועה החסידית את נקודת הראשית לתנועת התחיה והתעוררות הלאומית שהוא ובנידורו נמתנים בעיצומה. מי שתפסחו את רוח החיים בעם, ומימשו בכך את חלום התחיה המסובל בחזון העצמות היבשות, היו י' ישראל בעל-שם טוב ונתנועת החסידות. העובדה שההתעוררות לחיים לבשה צורות חדשות שלא שערום אבותיה אין בה הצדקה להתכחשות שהייתה בקרב המשכילים "בעלי הדעות" לעובדה שראשיתו של תהליך התחיה והתעוררות החל בחסידות⁷⁰. על דברים ברוח זו, המדגישים את ההתחשות והתחיה המאפיינת את החסידות, חוזר מ"ב גם במקומות נוספים:

"עוד אני מרחיק ללכת: תקופת החסידות עולה על שאר התקופות רעותיה או צורותיה; באשר שאני רואה בה מועד של תחיה חדשה, מועד שבו כל אדם יולד מחדש והיה לבריה חדשה ברוחו ומחלכו, ביחסו אל החיים והעולם..."

הארץ מעולם החסידות היא כאדם זר בעולם אשר מסכיב, אדם אשר לו שפה חדשה, רוח חדש ונפש חדשה⁷¹.

דברים אלו קרובים ברוחם ולשונם לתיאור השינוי שהל כטורנובה בעקבות בקיור הרכיים החסידיים: "ענף ישראל הוא ככריה חדשה, שם בחוץ רק שמים וכוכבים והכל שומעים⁷²".

אך לא רק תחיה והתחדשות מוצא מ"ב בחסידות אלא גם את היסודות לשינוי ערכי רדיקלי ולבחינה מחדשת של עצם תקפות המושגים מותר ואסור, טוב ורע. במאמר "חסידות" שהתפרסם בתר"ס מקישי מ"ב פרק לנושא "עכרה לשמה". בפרק

והופץ על ידי מומגרי החסידות, ואף התקבל כבתי דין כעדות נאמנה על אופייה של החסידות. מה שיותר חשוב לעינינו הוא, שבטענת כתיבת הסיפור "התפסקה" טרם הופרכה שייכותם של 'הגהות' אלו לחסידות.

קרוב לודאי שמ"ב הכיר מקורות אלו והם היוו חלק מההשקפתו על החסידות שכן בשנת תרס"א, שנה קודם פרסום הסיפור 'התפסקה', פרסם ה'היסטוריון שמעון דובנוב מאמר בכתב העת השולח שבוחרת "חסידים פורצי גדר⁶⁶". במאמר זה משרטט דובנוב את דמותן של קבוצות חסידים אנונימיות שפעלו בשולי התנועה החסידית. התיאור נשען רובו ככולו על הגהות ר' לייב מלמד מתוך הנחה שאכן בשוליים של חסידות אוטוטי.

דובנוב מסביר שהתעוררות התאווה המינית ושבירת הסייגים המבטאת בעיסוק מודע בהרהורי זנות, "זמתוך הרחוק באים לפעמים לידי מעשה", הם "מכשול מוסרי" מהותי לחסידות שנובע מהפכל החסידים של "העלאה מחשבות זרות", ש"רכים מהנגררים אחריה" נכשלו ב⁶⁶.

המעבר מהעולם החסידים להפקרות חברתית ואף להפקרות בתחום הארטי מוצג במאמרו של דובנוב כעובדה היסטורית⁶⁷, עובדה שיש לה הגיון פנימי והיא מונעת על-ידי דינמיקה שראשיתה בעיסוק החסידי בעלאת מחשבות זרות. דובנוב אף ראה בתופעה זו של פליצת גודי רת ומוסר חלק מתופעה רחבה יותר המאפיינת את תולדותיהן של תנועות התעוררות מיטיות.

בכל תנועת דתית המתנגדת להסדר הנון רואים בין המין האדוקים בה אנשים הנמשכים בהתנגדותם מן הקצה האחד אל השני, ולפעמים פורצים לא רק גדר החוק אך גם גדר המוסר. "בעלי עברה" כאלה נמצאים לרוב בכותרת "מיטיות" אשר על ידי השינוי ברעות יתהוה בהם גם שנוי במידות, ובטענת מוכנה יתפרצו האינסטינקטים השפלים מתהום הנפש וימצאו סמך להם בששה שעור לא נתבררה כל צרכה. מכיון שתנה רשות למהס הוא הורס גם את היסודות ביחד עם הטייתו כן ראינו בקורות כת הפרואקסיטים, בני זמנם של החסידים, אשר רכיס מתבריה הרדו על חטאיהם בעינינו מוסר ויצרניות בניבת העזות המפורסמת בסטנה (תק"י).

וכן היה הדבר – כמובן, במידה יותר קטנה וכמקרים פרטים – גם באיזה שדרות של כת החסידים, בזמן שהגש החשיך את הדעת וכח הנגוד להסדר הישן דחה את המתפרץ עד הנקודה הקיצונית מסטרא אחרא... ובאו הקיצונים מהיכית" ודרשו חופש לרגש, להרהור ולתאווה, המקודשים על-ידי ההתעוררות הפנימית של המאמץ ומיחדים עם רגש ההתלהבות בעבודת הבורא⁶⁸.

הסיפור 'התפסקה' יכול להיקרא כביטוי ספרותי להשקפה היסטורית זו על החסידות. התפסקה היא מימוש ספרותי מפורט לדינמיקה חברתית ונפשית הפותחת בהתעוררות רוחנית המגיעה לגבויים אקסטטיים ומתוך התעוררות זו ישנם פריצות של גודי רת ומוסר ונתינת חופש ל"רגש, להרהור ולתאווה". התעוררות החמדה והתאווה איננה ממשלת את ההתעוררות הרוחנית הפנימית והיא מתגלה בצד ההתלהבות בעבודת האל.

מימוש ספרותי לזיקה הוריונית והוויסטורית בין חסידות לבין הפקרות כפי שז"א מתוארת וממועדת הן אצל מתנגדי החסידות, משכילים ומסורתניים, והן בכתיבי החסידיים עצמם. עצם קיומו של רצף זה בין חסידות התפצות יצרית והפקרות הולם היטיב את עמודותיו של ברדיצבסקי שראוה, לפחות במקופה מסוימת בחייו, את ההתעררות החסידית כנציג תחייה לאומית רחבה יותר. בתקופה שבה נראה שחזותו של העם היהודי דועכת ונחלכת וכוחותיו מעטים ודלים הרי שההתעררות הגדולה שחלה במסגרת התנועה החסידית מלמדת שעוד גנוזים בעם היהודי כוחות רדומים ומציץ נסתר של חיים עוד מפכה בתוכו. יש תקווה, אם כן, להחיה של השמחה וההתחדשות תרבותית שתקייץ העם מרפיונו ופרץ של חיים ותסיסה ישיב אותו למעגלי החיים.

הערות

1. שמואל רוסי, "החסידות בעלמנו של ברדיצבסקי", סיפור ורשיון, מסדה, רמת גן, תל-אביב 1971. עמ' 104-118; יצחק בן מרדכי, שבחי האביה; עיונים ביצירתו של מ. ברדיצבסקי, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תש"ז, עמ' 50-40. ראו גם הולצמן, אל הקרע שבלב, עמ' 191.
2. "התפצות", מאסף לזמלן, א' (תרס"ב), עמ' 121-122; כונס כמשיני עולמות, ורשה 1902, עמ' 21-31; דהפנסות על פל כתבי יוסף בן-גוריון (ברדיצבסקי), תל-אביב תשל"ז, ח"א, עמ' ק"ד-ק"ז.
3. על הסיפור ראו גורית גוברין, "סקירות הסיפור 'התפצות' ודרכי עיבודם", מעגלים, רמת גן 1975, עמ' 85-79.
4. פ. לחובר, תולדות הספרות העברית, ג, ספר שני, עמ' 99-102.
5. ש. רוסי, החסידות, עמ' 117. בן מרדכי, שבחי האביה; עיונים ביצירתו של מ. ברדיצבסקי, תל-אביב תש"ז, עמ' 41.
6. בן מרדכי, שבחי האביה, שם.
7. גוברין, מקורות, עמ' 83.
8. "התפצות" כבר ישנים בבית-הכנסת, או על שולחנו של פליגי ומיטה של אלמוני. אין אשה יודעת את בולתה. רבים לא באו אל ביתם זה שני ימים" (עמ' ק"ז) וגוברין, מקורות, עמ' 83-84.
10. כך גם טוענת גוברין בספרה דבש בספר "דוגמא אחת מובנת הוא הסיפור 'התפצות' (תרס"ב), העסק כאילו בהורי החסידות. אולם החסידות בספור משמשת עזילה בלבד להמשתת אחת מנתחנות היסוד של מייב: כוח הקיום של העם לא מת, עוד יצויר עמו, והם מחכים רק לשיעת הכשר יצירת ולהתגלות "יכר להבליש שאין המדובר בהתעררות רוחניות חסידית, אלא בהתעררות יצרית מובהקת, הוא מביא לעיירה לא רבי אחד אלא שני רבנים, כדי להבליש את גורם החסידות, שדבר אין לו עם התעררות רוחנית של הנשמה והתורה..." גוברין, דבש מסלני, מחקרים בספרות אר"ץ-ישראל, תל-אביב תשס"ט, עמ' 17-18. גם ג. שקד רואה בסיפור דוגמא לעמדת ברדיצבסקי שהקנאה היא כוח המניע חיים וסיפורים ואינו מתייחס למקומה של החסידות בהקשר זה. ראו ג. שקד, הסיפור העברי 1880-1980. כרך א, בגולה, תל-אביב 1977, עמ' 180.
11. גוברין, עמ' 80.

זה מהבחינה תפיסית של מ"יב הקוראת את החסידות עם תפיסות שיש להן נימה אנטי נורמטיבית המטשטשת את הגבול שבין טוב לרע בין מצווה לעבירה.

"אבל אותם שאינם של בינותים, שיודעים שלא איבאו עלמא אלא לצדיקים גמורים, הם יודעים את ערך עברה לשמה, ויודעים כי עת לעשות לה' הפרו תורמך, ושבגולה עברה לשמה כמצוה לשמה, כי השם מקדש את הכל, את כל המעשים והדעות.

ורחמנא ליבא בעי, גם עברה לשמה"⁷³

בפרק הבא באותו מאמר הנקרא "טוב ורע" מרחיב מ"יב את קביעתו זו בטענה העקרונית שעל-פי החסידות כל האבחנה בין טוב לרע היא דרגה נמוכה בלבד ואילו בדרגה הגבוהה:

"לית הבדל בין טוב לרע. הרע הוא כסא להטוב והטוב הוא כסא להרע, שניהם כוללים מושג אחד בשמות מתחלפים, שניהם הם אחד. — כאחד אלהים לפני הבריקל בין טוב לרע"⁷⁴

כמשפטים אלו, שללא ספק ניתן ללוש בהם את השפעת רוחו של נישטת, כותר מ"יב לטיים את מסתו על החסידות ואת תיאור אבני הפינה הרעיוניים של העולם החסידי.

אין ספק שתפיסה זו של החסידות, המצטרפת לתחויות הרעיוניות וההיסטוריות שהבאנו קודם לכן, נתנת את הרקע החסידי ואת האקלים הרוחני שמאפשר תיאור של גלישה מהירה וטבעית מהתלהבות והפקרות של קודש להתעררות התאוות והפקרות לשמה.

להשקפה זו על החסידות נתון מ"יב ביטוי מפורש בספור, מעבר למשתמע מניתוח מהלך הדברים, כאשר הוא מתאר את הרגשתי אנטי-טורנובה בעקבות ההתלהבות הגדולה מבקור הרבנים ש"אין חטא לפני המקום בשעה רכתי כזאת"⁷⁵.

בסיפור 'התפצות' ישנו שיקוף להשקפתו של ברדיצבסקי ביחס למקומה של החסידות בתהליך המחיה שמתרחש בעם היהודי. וכמו שטענה נכון גוברין, התפצות העם היצורים בעיירה המנוממת ללא ללמד על העיירה בלבד יצאה אלא ללמד על העם היהודי כולו.

יקוצ טורנובה מדרמטית, אף שהייתה זמנית, חושפת כוחות חיים שהיה קשה לשער שעריין מצויים בהולו טורנובה. ביקור הרבנים, התפילה והניגון, דברי התורה החסידיים, הריקוד והשמחה המתפרצת, מגלים בעיירה כוחות חיים ומרין שנדמו שאבו לבלי שוב. התעררות רוחנית חסידית זו צוברת עוצמה עד שהיא שוברת את כליה וגוברתה וגולשת לקרנבל דתי ויצרי כאחד שתחושת ההתעלות, חופש והתפקרות משמשים בו בערבוביה.

המעבר המתואר בסיפור מהתעררות החסידית הכרוכה בקנאת חסידים לכבוד רבותיהם, לאקסטזה של ביטול היש וממנה להתפקרות חברתית ודתית אינו שרירותי ומלאכותי אלא מעוצב כמעבר הדרגתי מוכנה ובעל הגיון פנימי. בסיפור "התפצות" יש

- 37. הוהפסקתו, עמי קצ"ח.
- 38. בנוסף לרבי' הריב"ש שהבאנו לעיל ש"ראשונים בלתי" אנו מוצאים שטבילת חסידים לכבוד האורחות מדומה לטבילת חתן "יכולם טובלים במקוה חתונים..." (קצ"ח).
- 39. מתן גוון אורשי בוטה להתעוררות הדתית ובריתחה בשמחה חיות הוא עניין חסידי מובהק שעולה כבר מדברי תבעשי בראשית החסידות "מהתעשיש ז"ל כי מבשרי אחוזה כמו בווג גשמי אינו מוליד כיא המשיבש באבר וחיטוק ושמחה כך ביווג הרוחני הוא הזכור בתורה התפלה כשהוא באבר חי בשמחה ותענוג" (כתר שם טוב, הוצאת קה"ת, ברקולין 1987, עמ' 7). וכן: "התפלה היא זיווג עם השכינה, וכמו שהתחלת חיווג וישן נייענע פן צריך לנענע עצמו בתפלה בהתחלתה, ואח"כ יכול לעמח כך בלא נייענע ויהי דבור להשכינה בדיבורית גדול, ומכה מה שמונע עצמו יכול לבוא להתעוררות גדול, שיחשוב למה אני מתנענע את עצמי, כי מסתמא השכינה בודאי עומדת לנגודי, ומכה זה יבא להתלהבות גדול" (צוואת הריב"ש, הוצאת קה"ת, ברקולין 1991, עמי י"א, פסקה סיח).
- 40. שבתוי הבעשיש, מהדורה מוערת ומבוארת, אברהם רובנשטיין, הוצאת ראובן מס, ירושלים תשי"ב, עמ' 86-85.
- 41. עמי, 92.
- 42. ראה עמנואל אסקי; בעל השם: הבלעשיש – מאגית, מיסטיקת, הנהגה, מרכיב ולכן שוה, ירושלים תשי"ט, עמי 134-139.
- 43. מובא אצל אהרון זאב אשכול, חסידות פולין, הוצאת מאגנס, ירושלים תשי"ט, עמי 85.
- 44. הוהפסקתו, עמי קצ"ח.
- 45. שם.
- 46. מ"יב, "ירקודי", מבני מכה יוסף בן גריון, חלק ב', עמי ה"ד.
- 47. ר' יחיאל מושק, נפלאות חדשות, פעטרקוב, תשי"ב, פרשת במדבר, דף כ"ט ע"ב.
- 48. ספר צדקת הצדיק, אות רכ"ד.
- 49. עליו רעלי ספריי ראה י"א אלשיטיין, האקסטוז והסיפור החסידי, הוצאת בריאלין, רמת גן תשי"ז, עמי 128-127.
- 50. ראה ר' פנחס מפליאצק, ראש הנהגות, ירושלים תשי"ח (יולנה תקיפ 1820), וע"ב-תע"א, על זקנת חסידות והפקרות אצל ר' פנחס מפליאצק ראה אלשיטיין שם, עמי 127-132).
- 51. על פי ערותו של ר' שניאור זלמן מליאדי, מייסד חסידות חב"ד (זוים מאיר, בית רבי, הוצאת מקור, ירושלים תשי"ל (ברדיטשוב תרס"ב), עמי מ"ד). עוד על הנהגה חסידי לעשות התהפכות, מפיץ גלגל ראש, ראה אהרן ורטהיים, הלכות והלכות בחסידות, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ט, עמי 103. על ההזים חרבים שהיה לנהג זה בקרב המתנגדים ראה מרדכי וילנסקי, חסידים ומתנגדים: לתולדות הפולמוס ביניהם, מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ן, על-פי מפתח בערך ההתפתחות.
- 52. אהרון זאב אשכול, בספרו החסידות בפולין, הקדיש פרק לדיון בהפקר של חסידות פשיסחה (החסידות בפולין, הוצאת מאגנס, ירושלים תשי"ט, עמי 79-82).
- 53. ראה לעיל הערה 43.
- 54. אשכול, שם, עמי 80.
- 55. שלמה מייזון, חיי שלמה מייזון, מסדה, תל-אביב תשי"ג, עמי 145.
- 56. הוהפסקתו, עמי קצ"ח.
- 57. מייזון, חיי שלמה מייזון, עמי 145.

עמי קנה.

- 12. ראה ג. בריצ'ב, עיירתנו טרנובקה; פריק ופרון ומענה, מהדורה רביעית מורחבת, תל-אביב תשל"ח, עמי 10-9.
- 13. שתואר בספרו הידוע של י. ל. פריץ "גלגול של נוגח" (כתבי י. ל. פריץ, הוצאת דביר, תל-אביב (תשי"ד), עמי ס"א-ס"ח).
- 14. הוהפסקתו, עמי קצ"ח.
- 15. מולבלש כמו יודיק אשנוב, גרמניה, שברקבם פרוח תנועת ההשכלה. ומכאן שכל המאמץ את סגנון לבושם הייתה חסוד ויקה להשכלה.
- 16. פרישט אל אחרים על תולדות שלטת שלהם ראה שלמה זלמינא ורנברג, נצה שבנצת, ירושלים תשי"ד, במיוחד ראה בעמ' כ"ג, ר"ג, קשיש-ק"ע, רכ"ה-ר"ל.
- 17. בריצ'ב, עיירתנו טרנובקה, עמי 9-13.
- 18. ראה מכתביו של הרב מ"א קוביץ'בסקין, אביו של מ"ב, אל בנו מתאריך ש"ז באב תרס"ג בחורן א הולצמן (עורך), נגוד מכה יוסף, קוביץ' תשמ"ז, חולון, עמי 26-29. וכן ראה בריצ'ב, עיירתנו טרנובקה, עמי 9-13: על טרנובקה המוקמת ביצירות אוטוביוגרפיות אחרות של בריצ'בסקי – ראה א הולצמן, אל הקרע שבל, ירושלים תשי"ז, עמי 150, 154.
- 19. רחל בן-גוריון, "חיי מ"ב", כתבי מכה יוסף בן גריון, כרך א', עמי 8.
- 20. הוהפסקתו, עמי קצ"ח.
- 21. רחל בן-גוריון, "חיי מ"ב", כתבי מכה יוסף בן גריון, כרך א', עמי 8. דרך זו הייתה מקובלת בעיירות קטנות שלא היה בהם בדרם שלום שבר לרביהם. השוה דוד אסף, דרך המלכות: ר' ישראל מרדכי, מרכז זלמן שז"ר, ירושלים 1986, עמי 414, 552.
- 22. ראה הולצמן, אל הקרע שבל, עמי 299.
- 23. כנראה התחלפו כאן שמות המבטים של מ"ב. המבט מצד האבא נקרא שלמה והאיש היה עשיר ונכבד אסף במסור ולא היה רב (כמפורט במכתב שקבל מ"ב מאביו מ"א ליום ג פרשת שמות וסבת חיסוד – נואר 1904) בתוך הולצמן (עורך), נגוד מכה יוסף, קוביץ' תשמ"ז, חולון, עמי 29). המבט השני מצד האבא, ר' צבי הירש, הוא היה "דהר" מטרנובקה" (שם), עמי 30. וכך גם במכתב ששלח אלי אביו ב"ס"א תרס"ג, שם, עמי 26-29) ועליו ניסב סיפור המלצה.
- 24. על מנהג זה אצל הצדיקים שנהגו מלכות ראה דוד אסף, דרך המלכות: ר' ישראל מרדכי, מרכז זלמן שז"ר, ירושלים 1986, עמי 430, והערה 51.
- 25. חרב צבי יהודה הכהן קוק, "חסידות ומתנגדות", שנה בשנה, מ (תשי"ט), עמי 294-295.
- 26. כמו שמשתמע מדברי גוברין ושקד שבהאנו בראשית הדברים.
- 27. כינוי שגור לרבי' החסידים.
- 28. "לקורות החסידות" העברי, כו, גליץ 36 (כה סיוון, תר"ץ/1890, 13.6), עמי 276; כונס במ"ב כתבים תל-אביב 1996, כרך ב', עמי 213-215. תצייטו מהמקור האחרון, עמי 213.
- 29. הוהפסקתו, עמי קצ"ח.
- 30. הוהפסקתו, עמי קצ"ח.
- 31. הביטוי לטענה גוברין ש"ירדשותיו של הרבי בסעודה השלישית... מתוארת כאן כבלל של מילים ללא קשר ביניהן, בהוכחת רשימה של פסוקים שאינם יוצרים כל משמעות". גוברין, עמי 84.
- 32. הוהפסקתו, עמי קצ"ח.
- 33. "כל הראשים כפופים ממל השולחן וכל האונים שומעות" שם.
- 34. הניכרים בחורה משולעת על מילים, בהפסקתו, ובחילוף הנובעים מקהל השומעים אל האלהים, שם.
- 35. שם.
- 36. ראה L. Jacobs, "The Uplifting of Sparks in Later Jewish Mysticism", Jewish Spirituality.

72. הרפסקה, עמי קניז.
 73. מ.ג. ברדישצבסקי, "עברה לשמה" בתוך "חסידות", האשכול ג', (ת"ס 1900), עמ' 99.
 74. המג. ברדישצבסקי, "שוב ורע" בתוך "חסידות", האשכול ג', (ת"ס 1900), עמ' 100.
 75. הרפסקה, עמי קניז.

הערות

צבי מרק
מיסטיקה ושינועו
ביצורת' נחמן מברסלב

מכון שלום הנימון / עמ' שו"ב

145. שם, עמ' 145.
 59. שם, עמ' 148-149.
 60. מספר ערויות לילך ראה אצל א. הולצמן; אל הקרקע שבלב, עמ' 193-194 והערות 27, וכן ראה עמ' 302. (וראה מ"ב, כל כתבי מריה יוסף בן גרין, א', עמ' כ"א-כ"ב, ש' דובנוב, ספר החיים, עמ' 772.)
 61. "איש את רעזו טמאן ותנו רעם אשת הם מחדים, ואומרים שהותרה הוצעה למען לנשים ילדות בן חדים, כי בזה יתנו אמן הם ראייה ליהודים יולדים, ואחר מיעור ומשמש ימאזן קח אל כף זכמו חשעריה מרקדים, ולקוקים פריחות המנייה יהודיים... הנשתתתה יחד מהם שנוסעים להרב כמו בתנוג ובמודים, מקששת בבנייה וזה צעירים ורודים, ורובאו הנשים מובשמים, כפרים עם נרדים, ישבו יחד ללשתה יין לכל אחד שלשה גביעים משוקדים... ואינו מקפידים, והשגל יושבת אצלי, ולפני לה רשתה בוועודים, ולב חסידים בויער עם זרה כלפידים... ומרפים עצמם מדברי תורה וכוועלים א"א (אשת איש) במודים" זאת תורת הקנאות, בתוך וילנסקי, חסידים ומתנגדים, ח"ב, עמ' 105.
 62. וילנסקי, חסידים ומתנגדים, ח"ב, עמ' 112-122.
 63. וילנסקי, חסידים ומתנגדים, ח"ב, עמ' 114-115, 119.
 64. סקירה של הנושא וביבליוגרפיה של החוקרים שהתייחסו אליו ראה וילנסקי, חסידים ומתנגדים, ח"ב, עמ' 109-112, 112-109.
 65. שמעון דובנוב, "חסידים פורצי גדר", השילוח, כרך ז' תרס"א, עמ' 314-320. אין ספק שמ"ב שהיה שותף בעריכת כת העת, והתפלגם בחריפות עם אחד העם על אופיו הרצוי עקב אחרי הפריסמים בכתיבת העת חשוב זה בשנת זו עצמו, תרס"א, פרסם מ"ב מפרי עטו בהשילוח (מ.ג. ברדיצ'בסקי, "מודרך אל דרך", השילוח, כרך ז', תרס"א, עמ' 517-521). מעבר לכך במקופה זו נהל מ"ב התכתבות ענפה עם דובנוב בנושאים הקשורים לחסידות כמו גם בנושאים אחרים. ראה על כך אבנר הולצמן, "ההיסטוריון והמשורר: תלפת המכתבים בין שמעון דובנוב לבין מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (1888-1909)", אסופת קריית ספר, מחקרים במדעי היהדות וביקורות ספרים, ירושלים תשנ"ח, עמ' 37-58.
 66. דובנוב, חסידים פורצי גדר, עמ' 316.
 67. אמנם כבר באותה שנה פורסמה בושלוח תגובתו של דוד כהנא לאמורו של דובנוב, ובה הוא טען שמתברר מהגות לא היה חסיד אמיתי אלא משרידי הפרינקונסטים שבלבל הרדיפות נגדם "שמו מסה החסידות על פניהם, ור"י זה מצאן מוסה לעור בין חסידים תבשע"ט, וכסתר נשאר נאמנים לכת פראנק" (השילוח, כרך ז', עמ' 569-570). אך גם אם מקבלים הסתייגות זו הרי שמתחזקות הקביעה שבשולי החברה החסידית הייתה תופעה של הפקדות דתית ומינית, גם אם פשרה של תופעה זו נעוץ בשרידי הפרזיקטיסטים שהצטרפו לקהילה החסידית הציגו את עצמם כחסידים אך בסתר לבם שמור נאמנות לכת פראנק.
 68. דובנוב, חסידים פורצי גדר, עמ' 317.
 69. מ.ג. ברדישצבסקי, "עיד החסידות (כעין מכתב אל העורך)", המגיד, כרך ז', גליון 33 (כ"ד באב תרנ"ז/1987), עמ' 264.
 70. שורשים מסוימים להשקפה זו על החסידות יכל למצוא מ"ב אצל אליעזר צוויפל ואצל הוגים נוספים בהשכלה הרונית, ראה שמואל פינר, "המפנה בהערכת החסידות - אליעזר צוויפל וההשכלה המתונה ברוסיה", ציון נגן, ח"א (תשמ"ז), עמ' 167-210. בעניין זה ראה גם חמוטל ברייזוף, "הריהובלישעיה של המיסטיקה היהודית ומניעה ברוסיה בסוף המאה ה'19 ותחילת ה'20" (ברפוס).
 71. "נשמת חסידים (נסתבלות)", כתבי מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בדגרוין), כרך ד' (בין התחומים, 1898-1894), בערכת אבנר הולצמן ויצחק פפכפי, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 1999, עמ' 19-20. נשמת חסידים פורסם לראשונה ב'1899 (ממורח וממע"ב, ד' (1899), ולאחר מכן כונס בתוך ספר חסידים - אגרות פרצופים וחזיונות, הוצאת תושיה, ורשה 1900, עמ' 5-20. דייגו שנת"יים לפני פרסום סיפור ההפסקה, כאשר ספרי שותף לך כתיבת הסיפור קדם לפחות זמן מה לפריסומו.